"प्रमाणानुग्राहकस्तर्को न्यायः" भा० तदनुगृहीतप्रमाणगम्यो भगवानपि न्यायशब्देन लक्षितलक्षणया प्रतिपाद्यते" आनन्दगिरिः। "न्यायप्रसूनाञ्जलिः" कुसुमाञ्जलिः "समस्तोपपन्नलिङ्गप्रतिपादकं वाक्यं न्यायः" हरिदासः। निश्चितमीयते निर्णीयतेऽनेन करणे घञ्। ७वेदार्थनिर्णयसाधने अधिकरणात्मके पदार्थे अधिकरणशब्दे १२६पृ०दृश्यम्। स च न्यायः पूर्वोत्तरवेदसम्बन्धी जैमिनिवेदव्यासाभ्यां बहुप्रकारो दर्शितः। ततएव संक्षिप्य माधवाचार्य्येण जैमिनीयन्यायमालायां वैयासिकन्यायमालायाञ्च प्रायशः सर्वे न्याया दर्शितास्ते च ततएवावगन्तव्याः। ८लोकशास्त्रप्रसिद्धदृष्टान्तभेदेषु ते च लौकिकन्यायतया प्रसिद्धाः। ते च नानास्थानात् संगृह्यात्र प्रदर्श्यन्ते

१ "अक्रे चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत्" इति न्यायः यत्राल्पायासेनाभीष्टसिद्धिर्जायते तत्र बह्वायाससाध्ये प्रेक्षावतां न प्रवृत्तिरिति प्रदर्शनायास्य न्यायस्य प्रवृत्तिः।

२ अजाकृपाणीयन्यायः अजाकृपाणपदे तत्स्थितक्रियाविशेषपरे अजागमनकालीनं कृपाणपतनं यथाकस्मिकम्। तथा चाकस्मिकाजागमनकालीनकृपाणपतनतुल्ये आकस्मिकानिष्टलाभस्थलेऽस्य न्यायस्य प्रवृत्तिः। [प्रवृत्तिः।

३ अजातपुत्रनामोत्कीर्त्तनन्यायः भाविसंज्ञया निर्देशेऽस्य

४ अधिकं तु प्रविष्टं न च तद्धानिरिति न्यायः यत्राधिकप्रवेशेऽपि प्रकृतस्य न हानिस्तत्रायं प्रवर्त्तते।

५ अध्यारोपन्यायः अध्यारोपो नाम वस्तुन्यवस्त्वारोपः यथाऽरजतभूतायां शुक्तौ रजतारोप इति वेदान्तिनः। ननु कथमवस्तुनोनिरात्मकस्य आरोपः क्वचिद्दृष्टपूर्वस्य सतः क्वचिदारोपदर्शनात् यथा जवायां दृष्टस्य लौहित्यस्य स्फटिके आरोपः इति चेत्सत्यं तत्सिद्धयेऽनुभवमात्रमपेक्ष्यते न तु पूर्वमनुभूतस्य तात्त्विकत्वमपि व्यतिरेकाभावात् सन्दिग्धविपर्य्ययेष्वपि अत्र स्थाणौ मे नरो वा राक्षसोवेति सन्देह आसीत् अस्यां रज्ज्वां सर्पोऽयमिति विपर्य्ययं आसीत् इत्यादिसंस्कारकार्यस्मृतिदर्शनात्। न च सन्देहविपर्य्ययोरेवेयं स्मृतिर्न तदर्थयोरिति वाच्यम् अर्थविरहिणोस्तयोः स्मृतिगोचरत्वायोगात्। तस्मात्तुच्छेतरस्य पूर्वपूर्वभ्रमानुभूतस्याप्युत्तरोत्तरारोपोपपत्तिः। भ्रमप्रवाहस्य च वीजाङ्कुरप्रवाहन्यायेनानादितयाऽन्योन्याश्रयानवस्थादिप्रसङ्गानवकाशात्। तथा च परमार्थसति सच्चिदानन्दब्रह्मणि वस्तुनि अवस्तुनोऽनिर्वचनीयस्याज्ञानतत्कार्य्यादेरध्यारोपः। ब्रह्मतत्त्वसाक्षात्कारेण चाध्यारोपिताज्ञानादेर्निवृत्तिः यथा शुक्तिकादिज्ञानेन रजतादिनिवृत्तिः। अतएवाज्ञानादीनां ज्ञाननिर्वर्त्यत्वान्यथानुपपत्त्या अध्यारोपितत्वं कल्प्यते इत्याकरे स्थितम्।

६ अन्धकूपपतनन्यायः अनेन पथा गन्तव्यमिति सत्पुरुषेणोपदिष्टस्तत्पथं परिमुञ्चन्नन्धो यथा कूपे पतति एवं वेदाद्युपदिष्टमार्गं परित्यजन्नज्ञः नरकादौ पततीत्यस्य न्यायस्य तत्र प्रवृत्तिः"।

७ अन्धगजन्यायः अन्धैर्निर्धारितो गजः शा०त० अन्धगजः। तत्तुल्यन्यायः। यथा हि जन्मान्धा बहवः कञ्चिदनन्धं पुरुषमूचुरस्मान् गजं ज्ञापयेति। स च गजशालायां नीत्वा कञ्चित् कञ्चित् गजावयवं केनचित् केनचित् ग्राहयित्वोवाच अयं गज इति ते चान्धास्तदुपदिष्टास्तत्तदवयवं गजत्वेन निश्चित्य स्वस्वगृहे आगताः परस्परं विवदन्ते। तत्र कर्णस्पर्शी शूर्पाकारो गज इति, शुण्डास्पर्शी महासर्पतुल्य इति जङ्घाग्राही स्तम्भतुल्य इति पुच्छग्राहकः स्थूलरज्जुसम इति पृष्ठग्राही चतुरस्रसमो गज इति। एवमुपदिष्टाज्ञपुरुषबुद्धिवैचित्र्यात् ईश्वरस्य नानारूपकल्पनमित्यत्र न्यायावतारः। अन्धहस्तीत्यादिन्यायोऽप्यत्र प्रसरति।

८ अन्धगोलाङ्गूलन्यायः अन्धेन गृहीतं गोलाङ्गूलम् शा०त० अन्धगोलाङ्गूलं तत्तुल्यन्यायः "तन्निष्ठस्य मोक्षोपदेशात्" शा०सू० भाष्ये "यदि चाज्ञस्य सतो मुमुक्षोरचेतनमनात्मानमात्मेत्युपदिशेत् प्रमाणभूतं शास्त्रं स च श्रद्दधानतयाऽन्धगोलाङ्गूलन्यायेन तदात्मदृष्टिं न परित्यजेत् तदतिरिक्तं चात्मानं न प्रतिपद्येत् तथा सति पुरुषार्थाद्विहन्येत अनर्थञ्च गच्छेत्" इत्युक्तम्। विवृतञ्चैतत् रत्नप्रभायां यथा "यथा कश्चित्किल दुष्टात्मा महारण्ये पतितमन्धं बन्धुनगरं जिगमिषुं बभाषे किमत्रायुष्मता दुःखितेन स्थीयते इति। स चान्धः सुखवाणीमाकर्ण्य तमाप्तं मत्वोवाच अहो मद्भागधेयं यदत्रभवान् दीनं मां स्वाभीष्टनगरं गन्तुमसमर्थं भाषते इति स च विप्रलिप्सुः दुष्टं गोयुवानमानीय तदीयलाङ्गूलमन्धेन ग्राहयामास उपदिदेश च एनमन्धम्, एष गोयुवा त्वामिष्टनगरं नेष्यति मा त्यजास्य लाङ्गूलमिति स चान्धः श्रद्धालुतया तदत्यजन् स्वाभीष्टमप्राप्यानर्थपरम्परां प्राप्तः तेन न्यायेनेति"। एवमन्यत्राप्येवं विषयेऽस्य प्रचारः।